

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću:
historijski izazovi i dostignuća u razvoju državnosti
Bosne i Hercegovine: ZAVNOBiH**

Pejanović, Mirko; urednik

2024-10-21

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/795>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

FEDERALISTIČKI OSNOVI JUGOSLAVIJE I DRŽAVNOST BOSNE I HERCEGOVINE 1941–1945.

*Milivoj Bešlin**

Sažetak: U radu se najpre daje sintetizovan pregled destrukcije centralističke paradigme u prvoj Jugoslaviji. Centralni deo rada se odnosi na izgradnju novih osnova federativnog uređenja tokom antifašističke borbe i socijalističke revolucije koju je predvodio partizanski pokret uz dominantnu ulogu KPJ. Posebna pažnja je posvećena državnotemeljiteljskom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu 1943. na kome je usvojen nacionalnoemancipatorski koncept države u izgradnji – pet, odnosno, šest nacija i njihovih šest federalnih država kao konstituensi nove federativne Jugoslavije. Unutar nje utvrđena je državnost i nedeljivost Bosne i Hercegovine kao istorijski državotvorne i etno-konfesionalno specifične jedinice. U tim okvirima utemeljena je i ravnopravnost tri bosanskohercegovačka naroda – Muslimana, Srba i Hrvata.

Ključne reči: Jugoslavija, AVNOJ, Narodnooslobodilačka borba, Bosna i Hercegovina, federalizam, ZAVNOBiH, 1941–1945.

Nastala prvodecembarskim aktom svršenog čina 1918, Kraljevina SHS/Jugoslavija konstituisana je prekasno da bi elite već oformljenih etničkih identiteta Srba, Hrvata i Slovenaca usvojile ideju o jedinstvenom troimenom narodu, a prerano da bi se na ovoj činjenici kao aksiomu temeljila jednakopravnost tri bliske, ali različite nacije. Velikim delom i zbog ove, inicijalne i fundamentalne kontradikcije, novonastalu državu od prvih dana potresali su nacionalizmi ispoljavani kroz srpsku imperijalnu pretenziju i intenciju da se bude hegemon južnoslovenske zajednice, čime se podsticala pre svih hrvatska težnja o sopstvenoj nacionalnoj, ali i državnoj emancipaciji. Jugoslovenska ideja kao rezultat “racionalno izgrađene istorijske svesti” od početka je osporavana i kompromitovana u sudarima sa ksenofobičnom etnofilijom i realpolitičkim pragmatizmima.¹ Pašićeva nacionalistička politika *srpskog ju-*

* Viši naučni saradnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, milivoj.beslin@ifdt.bg.ac.rs.

¹ Olivera Milosavljević, Jugoslovenstvo, velikodržavlje i demokratija, *Tokovi istorije*, 1–2, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 1996, 173; Jovo Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918–1941*, Gradska biblioteka Žarko Zrenjanin, Zrenjanin 2004.

goslovenstva, emanirana kroz “potrebu stvaranja jugoslovenskog programa kao nacionalnog programa srpske države”,² nametnula je Kraljevini centralistički vidovdanski ustavni okvir, ne uvažavajući svu složenost novostvorene zajednice. Usmeravajući teleologiju svog političkog delovanja na jedan cilj, sveden na “narodni ideal” – nacionalno oslobođenje i ujedinjenje, prvenstveno u funkciji “integralnog ujedinjenja svih Srba u jednu državu”, Pašić nije mogao da prihvati federalističko uređenje, koje bi podrazumevalo konstituisanje federalnih jedinica, sa određenim granicama, koje bi “narušile kompaktnost srpskog nacionalnog bića”, čime bi se okrnjila politička dominacija Srba.³ Pokušaj da se integralno jugoslovenstvo oktroiše s vrha krahirao je kao i unitaristička politika tridesetih godina XX veka. Pod teretom ovog neuspeha stvorena je 1939. Banovina Hrvatska, svojevrsni hrvatski *corpus separatum*. Usvajanjem tog sporazuma ideologija unitarizma i centralizma bila je ireverzibilno poražena, a srpsko pitanje otvoreno je u novom obliku, zahtevom za srpskom teritorijalnom jedinicom, koja bi obuhvatila i “poslednjeg Srbina u Jugoslaviji”.⁴ Najistaknutiji zagovornik ovog usmerenja postaje u to vreme Srpski kulturni klub, koji je značajno iskoračio iz kulturnog i, pod predvođništvom Slobodana Jovanovića, duboko zagazio u nacionalističko polje. U SKK-u se otvoreno govorilo o deobi Bosne, “muslimanskom problemu” u njoj, proterivanju Albanaca, srbizaciji Makedonaca...⁵ Ostvarenje nekih od ciljeva sprečila je agresija sila Osovine na Jugoslaviju i okupatorsko razbijanje države. U tom periodu, Bosna i Hercegovina ne postoji kao politički subjekt. Ona je objekat za namirivanje teritorijalnih pretenzija srpskog i hrvatskog nacionalizma i rezervoar teritorija od kojih se očekivalo da će zadovoljiti aspiracije sukobljenih srpskih i hrvatskih elita u procesu oblikovanja nacionalnih banovina. Novostvorena Banovina Hrvatska već je prekrajanjem Bosne i Hercegovine preuzela njene istorijske oblasti – srezove: Brčko, Gradačac, Derventu, Travnik i Fojnicu.⁶

U monarhističkoj i centralističkoj Jugoslaviji izvesne federalističke koncepcije bile su prisutne u malom delu opoziciono nastrojenih građanskih krugova. One su bile izrazitije u ideologiji i organizacionoj strukturi Komunističke

² Đorđe Stanković, *Nikola Pašić – Prilozi za biografiju*, Plato, Beograd 2006, 48.

³ Isto, 345.

⁴ Ljubodrag Dimić, *Srbija 1804–2004 (suočavanje sa prošlošću)*, u: Lj. Dimić, D. Stojanović, M. Jovanović, *Srbija 1804–2004*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd 2005, 76.

⁵ Miodrag Jovičić, *Jako srpstvo – jaka Jugoslavija. Izbor članaka iz Srpskog glasa, organa Srpskog kulturnog kluba, objavljenih 1939–1940*, Naučna knjiga, Beograd 1991; Ljubodrag Dimić, *Srpski kulturni klub između kulture i politike, Književnost*, 7–8, Prosveta, Beograd 1993, 858–903.

⁶ Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković – Maček*, Institut društvenih nauka, Beograd 1965, 404.

partije Jugoslavije uz dinamičnu evoluciju dolaženja do saznanja o Jugoslaviji kao progresivnoj istorijskoj pojavi, koju je trebalo federativno urediti kako bi se obezbedila jednaka prava naroda u raznim regionalnim celinama neujednačenog ekonomskog i istorijsko-kulturnog razvoja.⁷ Organizaciono ustrojstvo KPJ u međuratnom periodu anticipiralo je konture buduće federativne jugoslovenske države nakon pobede komunista. Jedinствена i monolitna partija, pod jednim jugoslovenskim Centralnim komitetom, bila je organizovana po pokrajinskim organizacijama, kojih je bilo sedam: Srbija, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Vojvodina. Ovakvo organizaciono ustrojstvo je zadržano i posle okupacije zemlje aprila 1941. godine.⁸

Fašističke sile u punoj ofanzivi početkom Drugog svetskog rata isticale su uvek aktuelno nacionalno pitanje da bi ga funkcionalizovale i koristile u skladu sa svojim velikodržavnim težnjama. “Debelacija” Jugoslavije, njeno razbijanje, značila je negiranje istorijske opravdanosti postojanja ove višenacionalne države.⁹ Na tlu okupirane Jugoslavije suverenu vlast posedovale su isključivo okupacione zemlje. Sa pojavom Narodnooslobodilačkog pokreta suverenost okupacione vlasti biva okrnjena neposrednom akcijom vojnih snaga ovog antifašističkog pokreta – jedinog na teritoriji Jugoslavije. Različiti nacionalistički i antikomunistički, u suštini kolaborantski pokreti, po svom neposrednom delovanju nisu mogli biti suvereni, već su se bez izuzetka pre ili kasnije uklopili u jedinstveni kvislinški sistem potpuno potčinjen okupatorima, nezavisno od motiva njihovog nastanka.

Kompleksan sistem institucija NOP-a organizovao se po istorijskim pokrajinama u sastavu Jugoslavije, a paralelno sa njim, sa oblikovanjem jugoslovenske državnosti, konstituisala se i državnost njenih federalnih jedinica – konstituenasa. Od ustaničke 1941. tekao je proces izgradnje, konstituisanja kako Jugoslavije tako i njenih teritorijalno-političkih celina koje su već posedovale izvesne tradicije državnosti. To je šest jedinica sa statusom ratnih pokrajina: Srbija, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija, koje bi trebalo, kako je zamišljeno, da garantuju prava i nužan emancipatorski okvir svakog od pet državotvornih jugoslovenskih naroda – Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, dok je šesta bila pokrajina triju jugoslovenskih naroda: Muslimana, Srba i Hrvata. Muslimani, s obzirom na to da su činili znatan deo demografskog sastava Bosne i Hercegovine, kao i Sandžaka, u ovo vreme su posedovali karakteristike etnokonfesionalne

⁷ Latinka Perović, *Od centralizma do federalizma. KPJ u nacionalnom pitanju*, Globus, Zagreb 1984.

⁸ *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Komunist – Narodna knjiga – Rad, Beograd 1985, 147-282.

⁹ Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1970.

grupe ili nacionalne kategorije u izgradnji. Takođe, tokom NOR-a izgrađivale su se kroz institucionalni sistem NOP-a i posebne i specifične teritorijalno-političke jedinice koje nisu posedovale kapacitete i predispozicije državnosti, što je slučaj sa sedmom ratnom pokrajinom Vojvodinom, dok su se na nivou oblasti oblikovali Sandžak i Kosovo i Metohija.¹⁰

Već na poznatom savetovanju vođstva NOP-a u Stolicama 26. septembra 1941. održanom na slobodnoj teritoriji zapadne Srbije na direktan način se anticipiralo federalno uređenje jugoslovenske države u nastajanju. Osnovni zaključak bio je preimenovanje Glavnog štaba u Vrhovni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, a štabovi u pokrajinama formirani za Srbiju, Hrvatsku, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru dobili su naziv Glavnih štabova. O vojnom rukovodstvu u Makedoniji nije bilo govora zbog nedostatka veza sa pokretom ove ratne pokrajine. U svakom slučaju jasno je da, u vreme kada u Jugoslaviji još nije bila izgrađena institucionalna struktura vlasti, vojna organizacija NOP-a, organizovana po pokrajinama, posredno je ukazivala na obrise buduće jugoslovenske države čija je izgradnja bila u inicijalnim fazama.¹¹

Na prelomu 1941–1942, nakon sloma Užičke republike, glavno težište NOB-a se iz zapadne Srbije pomera u središnje jugoslovenske krajeve. Krajem 1942. u centralnim područjima zemlje gde je pokret bio najrazvijeniji sa razgranatijom mrežom institucija NOP-a, posebno organa vlasti (Narodnooslobodilački odbori), dolazi do obrazovanja predstavničkog tela za celu zemlju – AVNOJ-a. Ono je u istoriografiji determinisano kao “opštepolitičko telo” na čelu ustanka jugoslovenskih naroda. Osnivačka skupština 26–27. novembra 1942. istovremeno čini prvu fazu u pravcu konstituisanja AVNOJ-a kao centralnog subjekta vrhovne državne vlasti, a njegovo osnivanje predstavlja važan korak u procesu izgradnje jugoslovenske države sa federativnim svojstvima. U ovom periodu Jugoslavija još nije imala karakteristike federativnog ustrojstva, ali je u rukovodećim ustanovama NOP-a sa Većem na vrhu političkog sistema u izgradnji bilo predstavnika svih ratnih pokrajina. U dokumentima sa osnivačkog zasedanja AVNOJ-a govori se o svim jugoslovenskim “zemljama”, pod kojima se podrazumevaju teritorijalno-političke jedinice kao sastavni delovi Jugoslavije. Navode se imena većnika, i to kao predstavnika: Slovenije, Hrvatske, Srbije, Sandžaka, Bosne i

¹⁰ Dragoljub Petrović, Konstituisanje federativne Jugoslavije 1941–1945, *Jugoslovenski istorijski časopis*, god. XXIII, br. 3–4, 1988, 101.

¹¹ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd 1992, 239.

Hercegovine, Crne Gore i Vojvodine, dok ih iz Makedonije nije bilo.¹² Ove teritorijalno-političke jedinice se navode u proglasima i drugim dokumentima ustanova NOP-a pre i posle osnivanja Antifašističkog veća. Takođe, u brojnim apelima, direktivama i sličnim aktima KPJ i drugih institucija NOP-a, kao i na osnivačkom zasedanju AVNOJ-a, pozivaju se kao priznati svi jugoslovenski narodi – Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Crnogorci i uz njih redovno i Muslimani.¹³

Uspesi NOVJ u borbama protiv nemačkih i italijanskih okupacionih snaga, ustaških i četničkih kolaboracionista tokom 1943, kao i institucionalizacija antifašističke borbe izgradnjom nepotpune, ali razgranate mreže ustanova vlasti sa najvišim organima, većima ili narodnooslobodilačkim odborima u više ratnih pokrajina ili oblasti, uz povoljnu situaciju na svetskom ratištu gde se već sagledavala sigurna pobeda antihitlerovske koalicije – omogućili su dosezanje višeg stepena u državnom pravnom konstituisanju nove Jugoslavije. U cilju obrazovanja najviše institucije državne vlasti krajem 1943. sazvano je AVNO kao reprezentativno telo svih naroda Jugoslavije. Drugo zasedanje, održano u Jajcu na velikom oslobođenom području 28–29. novembra, smatra se istorijskim i prekretnim zato što je donelo ili ozakonilo osnovne postavke i esencijalne karakteristike novog državnog uređenja. U radu zasedanja učestvovali su u nejednakom broju, što su diktirali ratni uslovi, većnici iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore sa Bokom, dok delegati iz Vojvodine i Makedonije nisu mogli da se probiju do središnje Bosne.¹⁴

Prethodno se pred vođstvo NOP-a i KPJ postavilo pitanje Bosne i Hercegovine, najpre kao dilema o tome da li formirati zemaljsko antifašističko veće koje bi bilo *per se* i anticipirati državnost i status buduće federalne jedinice. Zbog toga je do formiranja antifašističkog veća BiH došlo kasno, jer je pred samo Drugo zasedanje AVNOJ-a u Jajcu rešeno pitanje bosansko-hercegovačke državnosti i statusa u okvirima jugoslovenske federacije koja se izgrađivala. U dotadašnjim dokumentima BiH se pominje kao autonomija, što je bilo u skladu sa principom da će federalne jedinice biti nacionalne države pet naroda – konstituenasa Jugoslavije. Bosna ovaj kriterijum nije zadovoljavala. Ipak, srednjovekovni temelji bosanske državnosti, strah od velikosrpskih i velikohrvatskih pretenzija i ponajviše – razmah ustanka u BiH uticali su

¹² Slobodan Nešović, Branko Petranović, *AVNOJ i revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941–1945*, Narodna knjiga, Beograd 1983, 263–282.

¹³ Isto, 271–272.

¹⁴ *Prvo i drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (26 i 27 novembra 1942; 29 i 30 novembra 1943) po stenografskim beleškama i drugim izvorima*, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd 1953, 230.

na to da se prvobitni planovi o autonomiji ove istorijske pokrajine promene. Tokom 1943, posebno nakon kapitulacije Italije, NOVJ je izrasla u 23 brigade i 25 odreda, a oslobođena je i velika slobodna teritorija – Bosanska krajina, istočna Bosna, veliki delovi centralne Bosne i deo Hercegovine. U BiH je bio razgranat i sistem novih vlasti – narodnooslobodilačkih odbora, od mesnih, opštinskih i sreskih do oblasnih za Bosansku krajinu i za Hercegovinu.¹⁵

Od početka ustanka, a i ranije, u rukovodstvu KPJ prevladavalo je stano-
vište da bi Bosna i Hercegovina trebalo da ima autonomiju, ali se nikada nije
preciziralo u kom obliku bi to rešenje bilo realizovano. Postojala su dva pred-
loga – da se BiH konstituiše kao autonomna pokrajina vezana za jednu od
federalnih jedinica, dok je drugo rešenje predviđalo da se bosanskohercego-
vačka autonomija veže direktno za jugoslovensku zajednicu, da bude autono-
mija u okviru buduće federacije. Treće, sasvim različito rešenje od prethodnih
je predviđalo da se Bosna i Hercegovina konstituiše kao federalna jedinica,
odnosno ravnopravna članica federativne Jugoslavije u nastanku. Rodoljubu
Čolakoviću je rešenje “koliko nacija, toliko federalnih jedinica” izgledalo
“mehaničko” i sa ostalima iz rukovodstva PK KPJ za BiH se trudio da pro-
nađe rešenje koje bi sačuvalo celovitost i integritet Bosne i Hercegovine, a
u skladu sa temeljnim principima na kojima se izgrađivala nova federacija.
Na insistiranje Pokrajinskog komiteta KP BiH preovladalo je mišljenje da se
BiH kao istorijski utemeljena geografska i ekonomska celina, sa specifičnom
nacionalnom i konfesionalnom strukturom, izgradi kao ravnopravna članica
federativne Jugoslavije.¹⁶ Trebalo bi naglasiti i da je na ovu odluku uticao i
Tito, koji se juna 1943. u razgovoru sa predstavnicima PK KPJ za BiH inte-
resovao kada će biti osnovano AVNO Bosne i Hercegovine, što je već bilo
trasiranje puta ka konstituisanju posebnosti ove jedinice unutar Jugoslavije
koja se izgrađivala na federativnim principima.¹⁷

Kada su u vrhu KPJ rešena temeljna pitanja bosanskohercegovačke dr-
žavnosti i pozicije u federalističkoj konstelaciji koja se stvarala, sazvano je
Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja BiH, i to samo neko-
liko dana pred Drugo zasedanje AVNOJ-a, kako bi legitimisalo odluke par-
tiskog vrha. Konstitutivno zasedanje ZAVNOBiH-a je održano u Mrkonjić-
Gradu 26. i 27. novembra 1943. uz prisustvo 247 delegata iz čitave Bosne
i Hercegovine. Vijeće se na ovoj sednici proglasilo najvišim političkim i

¹⁵ Ranko Končar, *Stvaranje federacije*, Centar PK SKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad 1983, 20-21.

¹⁶ Isto, 21.

¹⁷ S., Nešović, B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, 435.

predstavničkim telom naroda BiH, izabравši tom prilikom i 58 delegata koji će ovu ratnu pokrajinu predstavljati na AVNOJ-u. U centralnom dokumentu ovog istorijskog zasedanja, Rezoluciji Drugog zasedanja ZAVNOBiH-a, ističe se da Bosna i Hercegovina “nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska i muslimanska i hrvatska” i da ova tri naroda “zbratimljena” tvore “slobodnu” BiH u kojoj će biti garantovana “puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata”. Takva Bosna i Hercegovina sa tri konstitutivna naroda “učestovavaće ravnopravno sa ostalim našim narodima u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije”.¹⁸ Bila je ovo jasna poruka državno-konstitucionalnog tela BiH da će ona na predstojećem zasedanju AVNOJ-a dobiti prerogative državnosti i činiti sa ostalih pet naroda i njihovim nacionalnim državama, budućim federalnim članicama, novu federativnu zajednicu – Jugoslaviju. Takođe, kao fundamentalni ciljevi NOB-a u Bosni i Hercegovini navedeni su “istrebljenje” okupacionih snaga i poraz svih kolaboracionističkih pokreta u zajednici sa ostalim jugoslovenskim narodima. Uz to, pred oslobodilački pokret stavljen je i važan zadatak: “da učvršćuje bratstvo naroda Bosne i Hercegovine”, ali i uvodi nove borbe u Narodnooslobodilački pokret, a pre svega Muslimane i Hrvate, kako stoji u Rezoluciji.¹⁹ Osnivanje i odluke ZAVNOBiH-a u složenim okolnostima predstavljale su, kako smatra Mustafa Imamović, “historijski logičan i pravno potpuno legitiman čin”, ali i “izraz državnopravnog kontinuiteta i političkog identiteta Bosne i Hercegovine”. “Taj identitet građen je na kontinuitetu predstave o Bosni i Hercegovini kao postojanoj historijskoj zajednici. On je u celosti potvrđen i određen uspostavom ZAVNOBiH-a čije su odluke imale dalekosežan ustavni i međunarodnopravni značaj i domašaj. S druge strane, sam ZAVNOBiH i njegove odluke prirodan su istorijski rezultat višestoljetnog državnopravnog razvitka Bosne i Hercegovine i oblikovanja njenog identiteta.”²⁰

Kada je rešeno i poslednje otvoreno pitanje o broju federalnih jedinica, Drugo zasedanje AVNOJ-a je održano u predvidivom tonu. Među usvojenim aktima prvo je prihvaćena Deklaracija Drugog zasedanja AVNOJ-a koja sublimira bitne stavove odluka, da bi se završnom, IV tačkom, podvukla izgradnja Jugoslavije na “demokratskom federativnom principu”. Polazeći od neotuđivog prava svakog naroda na samoopredeljenje, “uključujući pravo na

¹⁸ Isto, 434.

¹⁹ Isto.

²⁰ Mustafa Imamović, ZAVNOBiH i državnopravni kapacitet Bosne i Hercegovine, *Historijska traganja*, god. 6, br. 12, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, 2013, 18.

otcepljenje ili na ujedinjenje sa drugim narodima”, a saglasno istinskoj volji svih naroda Jugoslavije, AVNOJ je kao najviše zakonodavno telo nove Jugoslavije konstatovao da se “Jugoslavija izgrađuje i da će se izgrađivati na federativnom principu, koji će obezbediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenačke, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine”.²¹ U dispoziciji “Odluke o vrhovnom zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom telu i Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije” kao privremenim organima vrhovne narodne vlasti ističe se da je AVNOJ tokom NOR-a izrastao u “vrhovnog predstavnika suvereniteta naroda i države Jugoslavije”, a “u skladu sa principima federativnog uređenja”.²²

Analizom materijala sa Drugog zasedanja AVNOJ-a kao i čitavog kodeksa dokumenata NOP-a, sagledava se bitno obeležje nove Jugoslavije – federativno ustrojstvo u cilju obezbeđivanja nacionalne ravnopravnosti. U mnoštvu izvorne građe nezaobilazan akt čini Odluka o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu, koja izražava osnove federativnog sklopa Jugoslavije. U preambuli ove odluke stoji da se zasniva na osnovu “prava svakog naroda na samoopredeljenje uključujući pravo na otcepljenje ili na ujedinjenje sa drugim narodima i u skladu sa istinskom voljom svih naroda Jugoslavije, osvedočenom u toku trogodišnje zajedničke borbe”. Prva tačka Odluke je glasila da “narodi Jugoslavije nikada nisu priznali i ne priznaju raskomadnje Jugoslavije” od strane fašističkih okupacionih sila i da su “dokazali u zajedničkoj oružanoj borbi svoju čvrstu volju da ostanu i dalje ujedinjeni u Jugoslaviji”. Druga tačka Odluke manifestovala je volju da se Jugoslavija već izgrađuje i da će se izgraditi na “federativnom principu”, koji će obezbediti “punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine”. Treći stav je glasio da su u skladu sa takvom “federativnom izgradnjom Jugoslavije”, koja je bila u toku i koja se temeljila na “najpunijim demokratskim pravima” – konstituisane institucije nove vlasti (NOO i zemaljska antifašistička veća), a da je Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije “vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko telo naroda Jugoslavije i vrhovni predstavnik suvereniteta naroda i države Jugoslavije kao

²¹ S. Nešović, B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, 452-453; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, I*, Prosveta – BIGZ, Beograd 1987, 791-796, 800-801; Janko Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Komunist – BIGZ, Beograd 1985, 461.

²² S. Nešović, B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, 445-453.

celine”. Četvrta tačka Odluke je manjinskim narodima garantovala “sva nacionalna prava”.²³

Odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a sa snagom ustavnih normi značile su faktički prestanak postojanja Jugoslavije kao centralističke monarhije. Nije priznata od strane fašističkih država nasilna, time i nelegalna, podela zemlje. Izvesno je postojanje jedne, nove Jugoslavije stvorene u legitimnoj revoluciji svih njenih naroda. Ti narodi kroz NOR u skladu sa, u istoriji prvi put primenjenim, principom slobodnog opredeljenja odlučuju o zajedničkom životu unutar okvira jugoslovenske demokratske i federativno uređene države. U njoj su zagarantovana puna i jednaka prava svim jugoslovenskim nacijama u federalnim jedinicama, koje su na Drugom zasedanju identifikovane kao konstitutivne, dok se nacionalnim manjinama obezbeđuju “sva nacionalna prava u Jugoslaviji”. U okviru jugoslovenske državne zajednice određen je identitet i zajemčen jednakopravni status šest političkih činilaca – federalnih jedinica, država i njihovih konstitutivnih nacionalnih subjekata.

U dokumentima NOP-a od početka rata redovno se navode Muslimani pored pet jugoslovenskih nacija.²⁴ Međutim, pošto konstituisanje muslimanske nacije još nije bilo okončano, Veće je u zvaničnoj Odluci o federativnom uređenju imenovalo samo pet priznatih i postojećih jugoslovenskih nacija. Takođe, u zvaničnim izvorima, kao i materijalima Drugog zasedanja, navode se svih sedam ratnih pokrajina, uključujući i Vojvodinu, kao i Sandžak, koji je posedovao Veće. U Odluci se pominje ZAVNO Sandžaka zato što je ono u to vreme postojalo. Vojvodina se ne nabraja pored šest federalnih jedinica pošto ona to nije, prema odluci vrha KPJ, mogla postati, jer je kriterijum za konstituisanje federalnih jedinica bio nacionalni, a ova pokrajina nije imala “vlastitu” naciju, niti dovoljan kapacitet državnosti, te se na AVNOJ-u njen budući položaj u novoj Jugoslaviji ne pominje, jer se još nije mogao preciznije odrediti.

AVNOJ je, takođe, izabrao svoje Predsedništvo sa širokim ovlašćenjima jer je vršilo sve funkcije, zakonodavne i izvršne, i imenovalo NKOJ sa svim ingerencijama prve “narodne vlade”. Oduzelo je emigrantskoj Vladi prava da zastupa Jugoslaviju, uz reviziju ili proglašavanje ništavim njenih odluka, zabranilo kralju Petru II Karađorđeviću da se vrati u zemlju, do konačne odluke

²³ Isto, 452-453.

²⁴ Izvršni odbor AVNOJ-a se u svom Proglasu narodima Jugoslavije 9. 2. 1943. obratio “Srbima, Hrvatima, Slovincima, Crnogorcima, Makedoncima i Muslimanima”. U dokumentima NOP iz BiH i Sandžaka Muslimani se redovno pominju uz Srbe i Hrvate, odnosno Srbe i Crnogorce. Na osnivačkom zasedanju ZAVNOBiH se podvlačio trojni konstitutivni karakter Bosne i Hercegovine – srpski, hrvatski i muslimanski. S. Nešović, B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, 432-435.

o državnom uređenju posle rata, te odobravanje ranijih odluka, uključujući i Odluku ZAVNOH i SNOO o proširenju jugoslovenske teritorije, pre svega priključenjem Istre, Rijeke i Zadra.²⁵ Očito je bilo da su osnovni elementi državne organizacije revolucijom preustrojene Jugoslavije bili konstituisani. AVNOJ je na Drugom zasedanju, kao nadležno telo, doneo akte kojima su udareni temelji jugoslovenske države. Počeci izgradnje te države nalazili su se u nastanku sistema organa vlasti u leto 1941, da bi se taj proces nastavio u kontinuitetu tokom NOR-a do i posle zasedanja u Jajcu. Čin prerastanja Veća u vrhovnu instituciju suverene vlasti i akt o federativnom ustrojstvu države, na tadašnjem nivou razvijenosti NOP-a, smatra se u istoriografiji i pravnoj teoriji – aktom konstituisanja jugoslovenske države, koja će se nakon toga dalje izgrađivati i oblikovati.

Srbija, u odnosu na Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Crnu Goru, koje su već oformile antifašistička veća, kao i Makedoniju, čiji je najviši predstavnički organ bio u izgradnji, ni posle istorijskog Drugog zasedanja AVNOJ-a nije imala svoje predstavničko telo. Na vrhu nedovršene strukture narodnooslobodilačkih odbora stajao je Glavni narodnooslobodilački odbor, koji je u nepotpunom sastavu bio pasivan, dok deo istoriografije smatra da nakon pada Užičke republike (kraj novembra 1941) Srbija i nema GNOO sve do 1944. godine. Ipak, koncepcija o Srbiji kao jednom od nosećih stubova nove Jugoslavije očita je u Odluci o federativnom uređenju, a prisutna je i u dokumentaciji NOP-a, gde se Srbija redovno prva navodi kao politička zajednica najbrojnije jugoslovenske nacije, među šest federalnih država u izgradnji. Pitanje postojanja Srbije kao federalne članice nije bilo sporno tokom Drugog svetskog rata kada se federativna Jugoslavija izgrađivala. Jedino nije do kraja bilo jasno pitanje njenog teritorijalnog opsega i odnosa sa susednim teritorijalno-političkim jedinicama i njihovog razgraničenja zbog složenog nacionalnog sastava.²⁶

Prema idejnom konceptu KPJ, Kosovo i Metohija su se izgrađivali tokom NOR-a kao posebna jugoslovenska oblast. Ovo područje heterogenog nacionalnog sastava, sa preovlađujućom albanskom nacionalnom komponentom i srednjovekovnom tradicijom pripadnosti srpskoj državi, kroz institucionalnu strukturu jugoslovenskog antifašističkog pokreta uobličavalo se u zasebnu oblast. Tek u leto 1944. uočava se usmeravanje pojedinih oblasnih institucija Kosova prema rukovodećim strukturama federalne države Srbije. Kroz

²⁵ Isto, 436-455.

²⁶ D. Petrović, Konstituisanje federativne Jugoslavije, 110.

reorganizaciju vojnog rukovodstva Kosovsko-metohijska oblast se prvi put u NOR-u orijentiše prema Srbiji.²⁷

Za razliku od Kosovsko-metohijske oblasti, Vojvodina je imala kapacitete i regionalno identitetskog i istorijskog tipa, kao i dugu tradiciju autonomije. Partizanski oslobodilački pokret od početka otvara pitanje Vojvodine u budućim političkim promenama koje će nastati tokom rata i posle oslobođenja zemlje. U pitanju je jasno političko opredeljenje za autonomiju Vojvodine u procesima federalizacije jugoslovenske države. Na to ukazuje i razvoj i institucionalizacija NOP-a, jer su sve političke i vojne ustanove imale vojvođanski karakter (Glavni štab, Glavni Narodnooslobodilački odbor Vojvodine, Pokrajinski komitet i dr.) i bile u direktnoj vezi sa jugoslovenskim institucijama, čime se obezbeđivala osnova za federalno rešenje statusa Vojvodine. U tom smislu politička i vojna institucionalizacija Narodnooslobodilačkog pokreta Vojvodine i veoma razvijen antifašistički pokret istorijski presudno predestiniraju njen autonomni status, i to kao jugoslovenske jedinice, jer su pokrajinske institucije u neposrednoj vezi sa jugoslovenskim rukovodstvom i pod njegovim političkim i vojnim ingerencijama. Očekivalo se da će i odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a u Jajcu potvrditi ovu političku realnost Vojvodine. Međutim, odluke AVNOJ-a konstituišu jugoslovensku federaciju na nacionalnim, a ne i na istorijskim osnovama. U državnompravnom smislu pet, odnosno, šest jugoslovenskih nacija konstituišu jugoslovensku federaciju, na principu nacionalnog samoopredeljenja do otepljenja, što je značilo da su federalne jedinice državnog, a ne administrativnog karaktera.²⁸ Takođe, prema ocenama vrha KPJ, Vojvodina nije posedovala predispozicije državnosti, budući da ih kroz istoriju nije stekla, niti se mogla smatrati teritorijalno-političkom zajednicom jedne jugoslovenske nacije. Tradicija regionalno-političkog subjektiviteta sa političkim i kulturnim autonomnim identitetom manifestovanim tokom dva veka nisu smatrani dovoljnim odrednicama koje bi uslovile formiranje Vojvodine kao federalne države. Pošto se rukovodstva jugoslovenskog NOP-a nisu složila sa konceptom o ZAVNO za Vojvodinu, ovo rešenje više nije pominjano kao mogućnost.²⁹ GNOO Vojvodine u pro-

²⁷ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom 1. Knj. 19, Borbe na Kosovu 1941–1944: dokumenti partijskih rukovodstva, organizacija i jedinica NOV i POJ*, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd 1969, 654.

²⁸ R. Končar, *Stvaranje federacije*, str. 31; Ranko Končar, *Autonomija Vojvodine – istorijska geneza i njeno konstituisanje*, u: *Antifašizam, AVNOJ, Autonomija*, Udruženje antifašista Novog Sada, Novi Sad 2013, 22-23.

²⁹ PK KPJ za Vojvodinu je uporno iznosio stav partijskom vrhu da je potrebno formirati AVNO. Ipak, CK KPJ nije delio to mišljenje. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugo-*

glasima i pismima često ističe autonomiju Vojvodine u okviru demokratske i federativne Jugoslavije.³⁰ Najviše rukovodstvo DFJ zastupaće koncepciju o priključenju Vojvodine, sa garantovanom autonomijom, jednoj federalnoj članici. O priključenju pokrajine Srbiji odlučiće se na Skupštini izaslanika naroda Vojvodine 31. jula 1945. godine.³¹

Proces dalje izgradnje Jugoslavije posle Drugog zasedanja AVNOJ, tokom 1944. tekao je ubrzanim tempom. Nova država u martu 1944. nazvana je Demokratska Federativna Jugoslavija.³² Zakonski akt kojim se reguliše zvaničan naziv Jugoslavije je sastavljen u nekoliko verzija, da bi bio prihvaćen kao odluka 7. aprila na proširenoj sednici Predsedništva AVNOJ-a. Taj dokument sadržao je poslednju klauzulu da stupa na snagu objavljivanjem, do čega nije došlo iz spoljnopolitičkih razloga. U nacrtu “Deklaracije o osnovnim pravima nacija i građana DFJ” 11. aprila 1944. najpre se ističe da je DFJ “savezna demokratska država, demokratska federacija u kojoj su ujedinjeni Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci i koja je sastavljena od šest demokratskih federalnih država: Srbije, Hrvatske, Slovenačke, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore. Narod u Vojvodini i Sandžaku imaće punu slobodu da sam odluči o odnosu i položaju u federaciji”. DFJ je “federativna jer je savezna država, koja obezbeđuje punu ravnopravnost svojih pet nacija... odn. nacionalnih država naroda Srbije, Vojvodine i Sandžaka, Hrvatske, Slovenačke, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore, te isključuje svaku mogućnost prevlasti ili privilegija ili majorizacije jednog naroda na račun drugoga, te jedne federalne države na račun druge”. Takođe se navodilo da “svaki narod ima prava da istupi iz federacije ako se ne slaže sa oblikom vladavine”.³³ Uprkos krupnim promenama u uređenju i strukturi Jugoslavije, država koja je nastajala nije bila nova, već se radilo o federalizaciji postojeće, suštinski reorganizovane tokom NOR-a.

U načelu, posle postavljanja osnova Jugoslavije kao federativne države na državno-konstitucionalnom zasedanju AVNOJ-a, dolazi do utemeljivanja

slovenskih naroda. T. 9. Knj. 3, Partijsko-politička dokumenta 1943. god., ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd 1967, 643.

³⁰ Ranko Končar, Izbor iz dokumenata o razvitku političke koncepcije autonomije Vojvodine i o procesu njenog konstituisanja u autonomnu pokrajinu u revolucionarnoj praksi KPJ od 1935–1945, *Savremenost*, br. 1, Novi Sad, 1974, 89–160.

³¹ Milivoj Bešlin, Vojvodina u Jugoslaviji: borba za autonomiju, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2017, 279–324.

³² U prvom nacrtu Zakona o imenu države i državnom grbu od 27. 3. 1944. koji je kasnije menjan, ime države je “Demokratska Federativna Jugoslavija”, koja je stvorena “zajedničkom borbom i slobodnom voljom naroda Srbije, Vojvodine i Sandžaka, Hrvatske, Slovenačke, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine”. D. Petrović, Konstituisanje federativne Jugoslavije, 114.

³³ B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost, II*, 514–519.

njenih federalnih članica. To je učinjeno kroz procese sukcesivne transformacije ZAVNO u najviša tela vlasti.

Treće po redu konstituisano zemaljsko veće kao najviša institucija federalne države je AVNO Bosne i Hercegovine, održano na Drugom zasedanju u Sanskom Mostu od 30. juna do 2. jula 1944. godine. Ovo zasedanje je imalo ustavotvorni karakter, jer se njegovim odlukama Bosna i Hercegovina konačno konstituisala kao federalna država unutar federativne Jugoslavije.³⁴ Od odluka prvo je usvojena ona o odobrenju rada bosanskohercegovačke delegacije na Drugom zasedanju AVNOJ-a. U načelu, svako zemaljsko veće prvo je usvajalo ovakvu odluku, što posredno ukazuje na to da je jugoslovenska državnost primarna i hijerarhijski označava viši stepen suvereniteta u odnosu na onaj koji su posedovale federalne države članice. Zatim sledi odluka o konstituisanju ZAVNOBiH u najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko telo federalne Bosne i Hercegovine. U "Deklaraciji o pravima građana BiH" naglašava se da Veće jemči "ravnopravnost Srba, Muslimana i Hrvata Bosne i Hercegovine, koja je njihova zajednička i nedeljiva domovina" i "slobodu veroispovesti i savjesti i ravnopravnost svih veroispovesti". Za osnove državnosti Bosne i Hercegovine na ovom zasedanju smatrana je iznad svega državna tradicija srednjovekovne bosanske države.³⁵ Takođe, u materijalima ZAVNOBiH, kao i drugim dokumentima NOP-a, ističe se stav da konstituisanje Bosne i Hercegovine kao posebne federalne države omogućava najpovoljnije rešenje nacionalnog pitanja na ovom etnički i konfesionalno heterogenom području.³⁶

Slične državno-konstitutivne akte održale su i ostale federalne jedinice: Slovensko narodnooslobodilačko veće na Prvom zasedanju 19. februara 1944. u Črnomelj; Zemaljsko antifašističko vijeće Hrvatske na Trećem zasedanju u 9. maja 1944. u Topuskom; Zemaljsko antifašističko vijeće Crne Gore i Boke na Drugom zasedanju 1. jula 1944. u Kolašinu; Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije 2. avgusta 1944. na osnivačkom

³⁴ S. Nešović, B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, 579.

³⁵ U referatu Hasana Brkića pod nazivom "Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u okviru DFJ", rečeno je: "Bosna i Hercegovina po svojoj prošlosti imala je svoj državno-pravni položaj. Uzmite istoriju, pa možete videti da je Bosna bila samostalna država, imala svoje banove, imala svoje kraljeve. Po tome moramo onda da sudimo da je nama lako stvoriti državno-pravni akt o Bosni i Hercegovini. Državno-pravni temelji Bosne i Hercegovine su samo zakopani, a naša je sada dužnost da temelje otkopavamo i da na tim temeljima gradimo našu federalnu jedinicu, našu državu Bosnu i Hercegovinu." *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine – ZAVNOBiH (1943–1945), knj. I, Dokumenti 1943–1944*, prir. Hamdija Čemerlić, Veselin Masleša, Sarajevo 1968, 226.

³⁶ S. Nešović, B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, 579–584.

zasedanju u manastiru Prohor Pčinjski; Velika antifašistička skupština Srbije na Prvom zasedanju 9. novembra 1944. u oslobođenom Beogradu.³⁷

Istorijsko-regionalna i etno-konfesionalna posebnost Sandžaka kao teritorijalno-političke jedinice sa heterogenom demografskom strukturom usloвила je njegov specifičan položaj i status tokom rata, ali i u procesu konstituisanja federativne Jugoslavije. Prema odlukama najviših tela NOP-a, posebnosti Sandžaka je trebalo izraziti formiranjem zasebnog Veća. Tako je na skupštini od 250 delegata izabranih prethodno u pet oslobođenih srezova (od ukupno osam) u Pljevljima 20. novembra 1943. formirano ZAVNO Sandžaka. Ono, prema Rezoluciji o osnivanju, stoji na “čelu NOB kao najviše političko telo i pretstavništvo” naroda Sandžaka. U Rezoluciji, kao i u drugim dokumentima, poziva se “narod Sandžaka”, “Sandžaklije”, a neretko i “Srbi i Muslimani”, čak i “Srbi, Muslimani i Crnogorci”.³⁸ Međutim, do odluke da Sandžak nema osnova za posedovanjem vlastitog AVNO došlo se u vrhu KPJ krajem 1944. godine.³⁹ AVNO Sandžaka je postojalo, delovalo je pasivno u rasponu od godinu i četiri meseca i nije se drugi put sastalo ni konstituisalo u telo sa obeležjima vlasti. Mimo volje sandžackih predstavnika, Predsedništvo AVNOJ-a početkom 1945. zauzelo je stav o jednostranoj podeli Sandžaka između dve federalne jedinice – Srbije i Crne Gore. Ovo pitanje je u očekivanju kraja rata trebalo što pre rešiti, ali i odrediti konačne granice svih šest federalnih jedinica. AVNO Sandžaka se sastalo 29. marta 1945. u Novom Pazaru da bi donelo odluku o podeli ove oblasti i svom raspuštanju. Njome su šest srezova većeg dela Sandžaka pripojeni Srbiji, dok su dva na jugu ušla u sastav Crne Gore.⁴⁰ Takođe, raspuštene su sve oblasne institucije Sandžaka, a šest srbijanskih srezova 30. marta obrazuju novopazarski kao sedamnaesti okrug u sastavu ove jedinice. Srbija time postaje teritorijalno najveća i najmnogoljudnija federalna država DFJ. Pripajanje bjelopoljskog i pljevaljskog sreza Crnoj Gori izglasano je na Četvrtom zasedanju CASNO 17. aprila 1945. na Cetinju kao prvog privremenoj prestonici ove federalne jugoslovenske države.⁴¹

³⁷ R. Končar, *Stvaranje federacije*, 38.

³⁸ S. Nešović, B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, 431-432.

³⁹ Pitanje opstanka i statusa Sandžaka razmatrali su NKOJ i Predsedništvo AVNOJ-a. Predviđana su rešenja da uđe kao celovita oblast u sastav federalne Srbije ili Crne Gore ili da bude neposredno vezan za federaciju. Prevladao je stav o podeli kao optimalnom rešenju. D. Petrović, *Konstituisanje federativne Jugoslavije*, 120.

⁴⁰ Reč je o Pribojskom, Mileševskom, Zlatarskom, Sjeničkom, Deževskom i Šavničkom, Pljevaljskom i Bjelopoljskom srezu. Od 7.100 km² i 245.000 stanovnika Sandžaka, Srbiji je pripalo 5.038 km², sa oko 170.000 stanovnika. *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. Knj. 9, Stanovništvo po narodnosti*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1954, 290-333.

⁴¹ D. Petrović, *Konstituisanje federativne Jugoslavije*, 121.

Konstituisanje Srbije kao složene federalne države zaokruženo je na Trećem zasedanju AVNOJ-a, čime je okončan proces izgradnje Jugoslavije kao federativne zajednice ravnopravnih naroda. Veće je prvog dana rada, 7. avgusta 1945, na predlog Predsedništva dalo saglasnost na rezolucije o rešavanju statusa Sandžaka i Autonomne oblasti Kosova i Metohije. Tek na kraju završne sednice AVNOJ-a, 10. avgusta, prihvaćena je odluka Skupštine izaslanika naroda Vojvodine od 30. i 31. jula o prisajedinjenju AP Vojvodine federalnoj Srbiji. Na Trećem zasedanju AVNOJ-a, koje prerasta u Privremenu narodnu skupštinu, koja je u kontinuitetu nastavila rad do 26. avgusta, polazilo se od stava da je DFJ već formirana federativna država i kao takva već priznata u svetu, kako spoljnopolitičkim kontinuitetom sa prethodnom državom, tako i politikom kompromisa sa zapadnim saveznicima. Veliki deo rada nove Skupštine ticao se radikalno drugačijeg uređenja države, preobražene u revoluciji, a njeno federativno ustrojstvo trebalo je da se utvrdi novim konstitucionalnim aktom, što će i biti učinjeno prvim posleratnim Ustavom od 31. januara 1946. Politika federalizma, u cilju postizanja pune nacionalne ravnopravnosti i samim tim političke reprezentativnosti, trebalo je da ustanovi takve mehanizme odlučivanja koji bi obezbedili jednaka prava svim jugoslovenskim narodima. O uređenju zemlje kojim bi bila onemogućena hegemonija brojnije nacije i dosledno garantovana jednaka prava svim narodima govori se i u dokumentima AVNOJ-a, što predstavlja konstantu politike NOP-a. Korak u tom smeru je i uvođenje dvodomne strukture najvišeg predstavničkog tela. Postojanje drugog doma u kome odlučuje paritetan broj predstavnika nejednakih federalnih jedinica čini temeljni princip federativnog sistema. Donji dom Skupštine formiran srazmerno broju stanovnika (jedan čovek, jedan glas) ne može da prevlada nad gornjim, federalnim domom, već je ravnopravan u odlučivanju kako bi garantovao demokratsko pravo ravnopravnosti nacija i federalnih jedinica, konstitutivnih članica DFJ. Sve ovo je bilo neophodno kako bi se rešila istorijska protivrečnost Jugoslavije, kako je govorio njen najpoznatiji ustavopisac Jovan Đorđević: “u isto vreme *jedinstvo* i podržavanje i razvijanje *samostalnosti delova*”.⁴²

U toku Drugog svetskog rata i socijalističke revolucije na jugoslovenskom prostoru 1941–1945. izvršen je proces konstituisanja federativne Jugoslavije, kao složene zajednice ravnopravnih naroda, čiji su se završni akti odigrali u

⁴² Boro Krivokapić, *Beskonačni Tito*, Novosti, Beograd 2006, 223-224.

leto 1945. na Trećem zasedanju AVNOJ-a, transformisanom u Privremenu Narodnu skupštinu. Potonja državnopravna akta zasvođena prvim Ustavom republikanske i federativne Jugoslavije 31. januara 1946. samo su potpunije regulisala i preciznije definisala ovu specifičnu političku zajednicu. Politički sistem novostvorene savezne države zasnivao se na federativnom uređenju koje je odgovaralo složenoj nacionalnoj fizionomiji jugoslovenskog prostora. I pored neminovnog korišćenja izvesnih iskustava i paradigmi federativnih sistema u svetu, jugoslovenski federalizam, kompleksan i sa razuđenim formama i modelima, uslovljen istorijskim razvojem, regionalnim osobenostima, različitim nacionalno-emancipatorskim i konfesionalnim osobenostima, predstavljao je *de facto* i *de iure* originalnu i specifičnu istorijsku pojavu. Sve potonje promene konstitucionalnih okvira (1953, 1963, 1967–1971, 1974) samo su dalje razrađivale, a ne suštinski menjale ili čak izneveravale emancipatorske federalističke obrasce formulisane tokom Drugog svetskog rata. Bio je to pre povratak nego napuštanje izvornih federalističkih principa na kojima su partizanski pobednici privlačili u svoje redove različite narode, deprivirane i nacionalno i socijalno. Utoliko su i republičke granice, proizlazi iz toga, bile granice federalnih država sa pravom svih pripadajućih konstitutivnih naroda na samoopredeljenje i otcepljenje, ne dovodeći u pitanje međurepubličke (državne) granice. Ti principi odnosili su se i na Bosnu i Hercegovinu, uključujući i njenu državnost priznatu unutar Jugoslavije, a bili su i osnov za njenu nedeljivost i nepromenljivost granica između federalnih država (republika). Ti postulati i interpretacija jugoslovenskog federalističkog ustrojstva bili su priznati i na međunarodnoj ravni odlukama Badinterove arbitražne komisije i Haške konferencije iz 1991. godine.⁴³

Izvori i literatura

Objavljeni izvori

Jovičić, Miodrag (prir.) (1991) *Jako srpstvo – jaka Jugoslavija. Izbor članaka iz Srpskog glasa, organa Srpskog kulturnog kluba, objavljenih 1939–1940*, Naučna knjiga, Beograd.
Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. Knj. 9, Stanovništvo po narodnosti, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1954.

Končar, Ranko (1974) Izbor iz dokumenata o razvitku političke koncepcije autonomije Vojvodine i o procesu njenog konstituisanja u autonomnu pokrajinu u revolucionarnoj praksi KPJ od 1935–1945, *Savremenost*, br. 1, Novi Sad, 89–160.

⁴³ Vid. Sonja Biserko, *Poslednja šansa Jugoslavije: Haška konferencija 1991*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2002.

- Nešović, Slobodan; Petranović, Branko (1983) *AVNOJ i revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941–1945*, Narodna knjiga, Beograd.
- Petranović, Branko, Zečević, Momčilo (1987) *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata. I–II*, Prosveta – BIGZ, Beograd.
- Prvo i drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (26 i 27 novembra 1942; 29 i 30 novembra 1943) po stenografskim beleškama i drugim izvorima*, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd 1953.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom 1. Knj. 19, Borbe na Kosovu 1941–1944: dokumenti partijskih rukovodstva, organizacija i jedinica NOV i POJ*, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd 1969.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. T. 9. Knj. 3, Partijsko-politička dokumenta 1943. god.*, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd 1967.
- Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine – ZAVNOBiH (1943–1945), knj. I, Dokumenti 1943–1944*, prir. Hamdija Čemerlić, Veselin Masleša, Sarajevo 1968.

Literatura

- Bakić, Jovo (2004) *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918–1941*, Gradska biblioteka Žarko Zrenjanin, Zrenjanin.
- Bešlin, Milivoj (2017) Vojvodina u Jugoslaviji: borba za autonomiju, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 279-324.
- Biserko, Sonja (2002) *Poslednja šansa Jugoslavije: Haška konferencija 1991*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd.
- Boban, Ljubo (1965) *Sporazum Cvetković – Maček*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Čulinović, Ferdo (1970) *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Dimić, Ljubodrag (2005) Srbija 1804–2004 (suočavanje sa prošlošću), u: Lj. Dimić, D. Stojanović, M. Jovanović, *Srbija 1804–2004*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd, 13-114.
- Dimić, Ljubodrag (1993) Srpski kulturni klub između kulture i politike, *Književnost*, 7–8, Prosveta, Beograd, 858-903.
- Imamović, Mustafa (2013) ZAVNOBiH i državopravni kapacitet Bosne i Hercegovine, *Historijska traganja*, god. 6, br. 12, Institut za istoriju Univerziteta u Sarajevu, 17-25.
- Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Komunist – Narodna knjiga – Rad, Beograd 1985.
- Končar, Ranko (2013) Autonomija Vojvodine – istorijska geneza i njeno konstituisanje, u: *Antifašizam, AVNOJ, Autonomija*, Udruženje antifašista Novog Sada, Novi Sad, 15-27.
- Končar, Ranko (1983) *Stvaranje federacije*, Centar PK SKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad.
- Krivokapić, Boro (2006) *Beskonačni Tito*, Novosti, Beograd.
- Milosavljević, Olivera (1996) Jugoslovenstvo, velikodržavlje i demokratija, *Tokovi istorije*, 1–2/1996, Institut za noviju istoriju Srbije, 169-181.
- Perović, Latinka (1984) *Od centralizma do federalizma. KPJ u nacionalnom pitanju*, Globus, Zagreb.
- Petranović, Branko (1992) *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd.

Petrović, Dragoljub (1988) Konstituisanje federativne Jugoslavije 1941–1945, *Jugoslovenski istorijski časopis*, god. XXIII, br. 3–4, 101-134.

Pleterski, Janko (1985) *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Komunist – BIGZ, Beograd.

Stanković, Đorđe (2006) *Nikola Pašić – Prilozi za biografiju*, Plato, Beograd.

THE FEDERALIST FOUNDATIONS OF YUGOSLAVIA AND THE STATEHOOD OF BOSNIA AND HERZEGOVINA 1941–1945

Abstract: The paper first presents a synthesized overview of the destruction of the centralist paradigm in the first Yugoslavia. The central part of the paper deals with building new foundations of federal arrangement during the anti-fascist struggle and the socialist revolution led by the Partisan movement with the dominant role of the CPY. Special attention was given to the state-building assembly meeting of AVNOJ held in Jajce in 1943, during which the national emancipatory concept of the state under construction was adopted – five, or rather six nations and their six federal states as constituents of the new federal Yugoslavia. Within that state, the statehood and indivisibility of Bosnia and Herzegovina as historical, state-building and ethno-confessionally specific unit have been established. The equality of three Bosnian and Herzegovinian peoples – Muslims, Serbs and Croats – was also founded within these frameworks.

Keywords: Yugoslavia, World War Two, AVNOJ, National Liberation Struggle, Bosnia and Herzegovina, CPY, Federalism, ZAVNOBiH, 1941–1945.